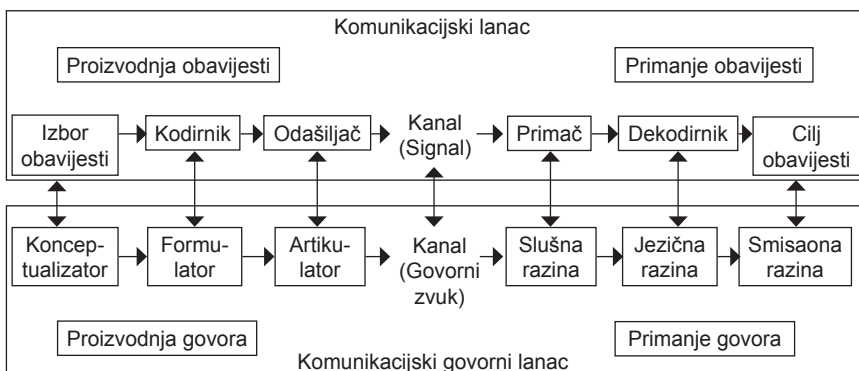

9. Slušateljeva redakcija govornika

Damir Horga, Vesna Požgaj Hadži

Govor je komunikacijski proces u kojemu se prenose obavijesti kodirane jezičnim i posebnim govornim znakovima. Ti su znakovi zvučni, usmjereni od govornika k slušatelju (iako govornik i slušatelj mogu biti u istoj osobi) i moraju biti optimizirani u težnji minimalnoga zajedničkog komunikacijskog napora govornika i slušatelja. U govornoj komunikaciji govornik proizvodi obavijesti a slušatelj ih prima. Proizvodnja i primanje obavijesti hijerarhijski su organizirani zrcalni procesi u kojima obavijest prolazi nekoliko stupnjeva preoblike prelazeći s jedne na drugu razinu. Komunikacijski se lanac sa svojim elementima može usporediti s razinama u proizvodnji i primanju govora (slika 5). Ovaj je model usporediv s Lurijinim (1979) modelom funkcioniranja mozga prema kojemu je mozak funkcionalno podijeljen na motoričku jedinicu (proizvodnja) i senzoričku jedinicu (primanje). Svaka od tih dviju jedinica može se podijeliti na tri zone koje imaju različitu ulogu u obradi obavijesti. U motoričkome je dijelu tercijarna zona (asocijativna i integracijska) inicijator aktivnosti, sekundarna zona odabire motorički program, a primarna aktivira periferiju. U senzoričkome dijelu primarna zona obrađuje obavijest u temeljnim atributima njezina senzoričkog modaliteta, u sekundarnoj se zoni prepoznaju obrasci, a u tercijarnoj se obavijest interpretira i asocijativno povezuje s drugim obavijestima pristiglima obradom drugih senzoričkih modaliteta. Ovakav model pretpostavlja serijalnu proizvodnju i obradu obavijesti. Međutim, moguće je i vjerojatnije zamisliti da postoje paralelni procesi i da pojedine razine rade paralelno i anticipacijski te da se u nekoj fazi obrade obavijesti njihovi rezultati integriraju u konačnoj proizvodnji ili razumijevanju obavijesti.

Slika 5. Usporedni modeli komunikacijskoga procesa te proizvodnje i primanja govora

Temeljno je komunikacijsko pitanje kako se ostvaruje istost između obavijesti koju je govornik proizveo i one koju je slušatelj primio. To je pitanje opravdano budući da obavijest na svome putu od izvora do cilja prolazi niz preoblika i u procesu proizvodnje govora i tijekom njegova primanja. Osim toga u tom se procesu na različitim mjestima može pojaviti buka koja ometa ili proizvodnju ili prijenos ili primanje obavijesti.

9.1. Govore li govornici besprijekorno?

U proizvodnji govora treba učiniti dvoje: valja ga planirati, a zatim planirano ostvariti. Planiranje govora može biti različitog opsega i stupnja preciznosti. Govor se može planirati od razine diskursa, govornog odjeljka, rečenice do izbora riječi. U spontanome govoru planiranje može biti nepotpuno i zato govornici tijekom izvedbe plana griješe. Također govornici moraju u radnoj memoriji izgraditi izgovorni motorički program kojim se definiraju naredbe mišićima o načinu i vremenskoj organizaciji njihovih kontrakcija. I na razini planiranja i na razini izvođenja govora govornik nije savršen. Zato se na obje razine mogu pojaviti pogreške. Pogreške u proizvodnji govora mogu se podijeliti na dvije vrste. Jedno su pogreške koje nastaju stoga što govornik istodobno planira i izvodi govor. To su različiti oblici disfluentnosti koji pokazuju da je govornik zastao u izvođenju jer mu treba vremena za daljnje planiranje govora. Drugo su pogreške koje nastaju u samoj izvedbi zbog problema u organiziranju i izvođenju motoričkog izgovornog programa. To su različite izgovorne nespretnosti koje postaju česte kod umornih govornika, kada govornik žuri ili kada govori pod nekim psihičkim pritiskom. Govornici se međusobno više razlikuju po tome koliko su vješti u planiranju govora nego po tome koliko su vješti u njegovoj izvedbi. Različite stanke, oklijevanja određuju tempo govora u većoj mjeri nego brzina artikulacijskih pokreta. Goldman-Eisler (1968) ustanovila je da govornici 40–50 % vremena potroše na stanke. Individualne su razlike, međutim, vrlo velike te postoje govornici koji na stanke potroše samo 5 % vremena govora i drugi, kojima je za to potrebno i do 65 % vremena. Poznato je da se dva osnovna tipa afazija, motorička i senzorička, razlikuju po tome što je za motoričku afaziju karakteristična tendencija prema minimumu govorenja i maksimumu stanki tj. tišine. Za senzoričke je afazičare svojstvena tendencija prema maksimalnoj govornoj proizvodnji bez zastajkivanja. I jedna i druga vrsta afatičkog govora mogu biti jednako nerazumljive. Izgleda da se i normalni govornici količinom svojih oklijevanja i fluentnošću govora priklanjaju jednom ili drugom afatičkom polu, pa u svojoj govornoj proizvodnji slične neki motoričkim, a drugi senzoričkim afazičarima (Horga, 1996).

9.2. Glas/govor i tekst/jezik – različitost u pravilima građenja i strukturi

U spontanome govoru, koji je zapravo najčešći oblik govorne komunikacije, slušatelj ne dobiva idealan govor jer ga govornik vrlo rijetko proizvodi. Govorna se obavijest može raslojiti na dva dihotomna sloja po različitim kriterijima: na glas i tekst, na verbalno i neverbalno, na segmentalno i suprasegmentalno, na afektivno i logičko, na govorno i jezično. Glas/govor i tekst/jezik razlikuju se u pravilima građenja i strukturi. Za glas/govor može se reći da je građen na pragmatički način, a to znači da ima slabe veze, polagani tempo govora, više manjih intonacijskih cjelina, red riječi upravljani pragmatičkim principom, semantičku jednostavnost, manja važnost pridaje se gramatičkoj morfologiji, desnohemisferalnu orijentaciju. Tekst/jezik strukturiran je tako da postoji čvrst odnos podređenosti, brz tempo govora, manji broj većih intonacijskih cjelina, red riječi koji signalizira semantičke funkcije, kompleksniji semantički odnosi, razrađena uporaba gramatičke morfologije, lijevohemisferalna orijentacija.

9.3. Cjelovit govor sastoji se od govorenja i slušanja

»Slušatelj nije tek pasivan primalac poruke, nego je sugovornik u punom značenju te riječi, a njegova aktivnost, pa i kad glasno ne odgovara, nije manja od govornikove. (...) Teorijski optimum govorne komunikacije postignut je kad su uloge izjednačene, kad govor do polovice oblikuje govornik, a ostalo dooblikuje slušač.« (Škarić, 1988, 90). Iz prethodnoga opisa strukture govora vidljivo je da zbog njegove »nesavršenosti« udio slušaoca u komunikaciji postaje još važniji. Ponekad slušalac gotovo dobiva »poluproizvode« koje sam mora pretvoriti u finalni proizvod. Zato se slušalac javlja kao govornikov redaktor. Koliko je njegova uloga složena, vidi se iz složenosti kognitivnog procesa koji prati slušanje: recepcija, slušanje, percepcija i diskriminacija, cijeli proces zahtijeva održavanje pozornosti, prepoznavanje govornih glasova, prepoznavanje jezičnih oblika, pridruživanje primarnog značenja, integracija iskustva (razumijevanje), pridruživanje sekundarnoga smisla (interpretacija) i dugoročno pamćenje obavijesti (Barker, 1971).

Slušanje uz navedenu složenost postaje još složenije ako je riječ o slušanju na stranome jeziku kada slušalac ne vlada u potpunosti kodom stranoga jezika.

9.4. Istraživanje tekstualizacije spontanoga govora

9.4.1. Problem istraživanja

Govor je, kao što smo rekli, komunikacijski proces u kojemu se prenose obavijesti koje na svome putu od izvora do cilja doživljavaju niz preoblika u procesu proizvodnje govora i u njegovu primanju. Pritom se postavlja pitanje na koji se način ostvaruje istost između obavijesti koju je govornik proizveo i one koju je slušatelj primio. Budući da govornici ne proizvode idealan govor, postavlja se pitanje kako slušatelji iz neidealnoga govora otkrivaju obavijesti te koje redakcijske postupke pritom provode. Nadalje se postavlja pitanje kako to čine slušatelji koji slušaju strani jezik čijim kodom ne vladaju u potpunosti.

9.4.2. Cilj istraživanja

U poglavlju se razmatra pitanje kako slušatelji tekstualiziraju spontani govor na hrvatskome jeziku ako im je to prvi jezik ili ako im je hrvatski strani. Pretpostavlja se da će tekstualizacija biti bolja ako je poznavanje jezičnoga koda bolje, što je slučaj u prvome jeziku u odnosu na strani te da adekvatnost tekstualizacije zapravo predstavlja mjeru primljene obavijesti iz govorenog izričaja.

9.4.3. Metoda istraživanja

U istraživanju su sudjelovale dvije skupine od po 5 studenata druge godine kojima je prvi jezik hrvatski ili slovenski, a studiraju onaj drugi jezik kao strani, tj. slovenski na Filozofskome fakultetu Sveučilišta u Zagrebu, a hrvatski na Filozofskome fakultetu Sveučilišta u Ljubljani. Studenti su dvaput slušali odsječak spontanoga govora u trajanju od 2 minute iz jedne radijske emisije na hrvatskome jeziku. Prije drugog slušanja ispitanicima je podijeljen tekst spontanoga govora (v. prilog 1) sa zadatkom da ga nakon drugog slušanja tekstualiziraju, tj. pretvore u pisani oblik. Istraživanje je provedeno u travnju 2004. godine na filozofskim fakultetima, i to za studente kojima je hrvatski prvi jezik u Zagrebu, a za studente kojima je prvi jezik slovenski u Ljubljani. Studenti su imali 90 minuta da tekstualiziraju govor. Isti je zadatak obavila i lektorica/prevoditeljica hrvatskoga jezika kojoj je hrvatski, daka-ko, prvi jezik i za koju se može smatrati da ima najviši stupanj jezične kompetencije. Jezična kompetencija ispitanika nije posebno mjerena, ali se može pretpostaviti da su to tri jasno odvojena stupnja jezičnoga znanja: lektorica/prevoditeljica, studenti kojima je hrvatski prvi jezik i studenti koji studiraju drugu godinu hrvatski, a prvi im je jezik slovenski.

9.5. Rezultati i diskusija

U ovome poglavlju navodimo samo rezultate istraživanja za hrvatski jezik koji se odnose na karakteristike tekstualizacije govora, i to a) lektorice/prevoditeljice b) govornika hrvatskoga kao prvog jezika i c) govornika hrvatskoga kao stranog jezika.

9.5.1. Tekstualizacija govora

9.5.1.1. Kako to rade vrsne lektorice/prevoditeljice (v. prilog 2)

Da je tekstualizacija govora nezahvalan posao, uvjerit ćete se odmah čim pokušate pretvoriti govoreni tekst u pisani, o čemu svjedoči i komentar lektorice koja je govor tekstualizirala: »*Nećete vjerovati, ali ovo mi je bilo puno teže od svih prijevoda i lektura koje inače radim. Govor gotovo da nema ni glave ni repa, rečenice su napola dovršene, u njima nema glagola, govornik ponavlja riječi, parafrazira itd. Kako od toga napraviti nešto suvislo?*«. Pri tome se postavlja niz otvorenih i neriješenih problema, spomenimo npr. pitanje »dubine« tekstualizacije i »slobode« pretvaranja govorenoga teksta u pisani te pitanje (ne)tolerancije i liberalnosti lektora (tako je npr. istraživanje provedeno za slovenski jezik, čije rezultate ne donosimo u ovome poglavlju, pokazalo da je slovenski lektor, za razliku od hrvatskoga, bio mnogo liberalniji).

Pogledajmo što je u tekstualizaciji izbačeno, dodano i ispravljeno.

- pleonazmi: *samog pojma globalizacije → pojma globalizacije; jedan prostor → prostor; jedna suvremena kolonija → suvremena kolonija; jedna vrlo vrlo osjetljiva problematika → vrlo osjetljiva problematika* itd.,
- ponavljanja: *u kojem svako može ravnopravno hm u kojeg svako može ravnopravno ispunjavat → u kojem se svatko može ravnopravno ispunjavati; i i i → i; gašenje radnih mjesta odnosno gubljenje hm hm radnih mjesta od strane hrvatskih radnika → gašenje, odnosno gubljenje radnih mjesta za hrvatske radnike; za za očuvanje prirode → za očuvanje prirode; to je jedna vrlo vrlo osjetljiva problematika → vrlo osjetljiva problematika* itd.,
- zastajkivanja: *hm, hm hm* itd.,
- deikti koji funkcioniraju kao poštapalice: *to je opet hm to novo → to je novo; svakako ovaj zaostajemo → svakako zaostajemo* itd.

Dodani su:

- glagoli: *ako mi dopustite možda → ako mi dopustite, naveo bih; tim otvaranjem otvara → tim otvaranjem omogućuje; sada šanse hm hm da se tu plasiraju → sada postoje šanse da se tu plasiraju; s druge strane da ne postanemo → s druge strane želimo postati; s druge strane hm još jedna velika → s druge strane postoji još jedna velika* itd.

Ispravljeno je:

- položaj enklitika: *svakako i uloga crkve je tu pa što se tiče* → *svakako je važna i uloga crkve; jedan od elemenata koji sačinjavaju tu globalizaciju je ekologija* → *jedan je od elemenata koji čine tu globalizaciju ekologija* itd.,
- elementi razgovornog jezika, prije svega redukcije: *reć, nudit, prezentirat, artikulirat, svako* → *reći, nuditi, prezentirati, artikulirati, svatko* itd.

Možemo zaključiti da je tekstualizacijom dosta toga prepravljeno (jesu li to uopće identični tekstovi – pita se lektorica/prevoditeljica) iako se i u pisanome tekstu još uvijek vidi da je riječ o govoru (npr. na početku teksta *Ako mi dopustite; kao što je Sever rekao ili gđa Granić; da tako kažem* itd.). Naravno, sve tekstualizacije podložne su dopunama i izmjenama i nose »individualni pečat« osobe koja ih je tekstualizirala. U nastavku pogledajmo kako su, za razliku od lektorice koja se bavi lektoriranjem i prevođenjem, studenti tekstualizirali govor.

9.5.1.2. Govornici hrvatskoga kao prvog jezika (v. prilog 3)

Govornici hrvatskoga kao prvog jezika u tektualiziranome govoru izbacili su sva zastajkivanja i oklijevanja te ispravili redukcije. Zanimljivo je da su ostavili mnoge pleonazme i ponavljanja – obično iza rečenica koje slijede jedna iza druge, pa ta ponavljanja zapravo imaju funkciju isticanja. Ostavili su i neke tipične pogreške koje bi se u pisanome tekstu morale ispraviti, npr. položaj enklitika (*svi ti proizvodi su dobrim dijelom; jedan od elemenata koji sačinjavaju globalizaciju je ekologija*) ili upotreba *kojeg* (*prostor kojeg svatko može ravnopravno*).

9.5.1.3. Govornici hrvatskoga kao stranog jezika (v. prilog 4)

I govornici hrvatskoga kao stranog jezika u tekstualiziranome govoru izbacili su sva zastajkivanja i oklijevanja te uglavnom ispravili redukcije. Kao i govornici hrvatskoga kao prvog jezika također su ostavili većinu pleonazama i ponavljanja; njihove su tekstualizacije zapravo najbliže govoru. Jezična nekompetentnost dolazi do izražaja i u nekim primjerima nepravilne organizacije rečenica, tj. spajanju dijelova koji nisu logično međusobno povezani. Također se vidi i tendencija dijeljenja rečenica, kao što pokazuje ovaj primjer: *Što se tiče zaustavljanja u globalnoj utrci, mislim da je sukladno svojim mogućnostima ipak uspijevamo u dobroj mjeri u nekim segmentima. Globalnu utrku pratiti, normalno nismo svi krenuli s istih pozicija*.

Kod ispitanika hrvatskoga kao stranog jezika pojavljuju se tipične interferencije iz slovenskoga kao jezika prvog koje posebno dolaze do izražaja:

- u nepravilnoj interpunkciji, naročito zarez (Ako mi dopustite možda samo... Kao što je gospođa Granić rekla sama... Šanse su, da se tu plasiraju...),
- u položaju enklitika (Šansa da se tu plasiraju i hrvatski proizvodi su velike),
- u nerazlikovanju *ć* i *ć* (očuvanje, reči, tiće),
- u nepravilnim padežima (nemamo tako razvijenog gospodarstva, u samo Evropsko unijo) itd.

Rezultati analiza tekstualizacije studenata pokazuju da jezična kompetencija u prvom jeziku i u stranom jeziku igra relevantnu ulogu; što je kompetencija manja, pisani su tekstovi sličniji govorenima. Istraživanje je potvrdilo da postoje velike razlike u načinu ostvarivanja teksta govorenim i pisanim jezikom. Jezična kompetencija u prvom i stranom jeziku ima značajnu ulogu u primanju obavijesti, što se očituje u razlikama u tekstualizaciji spontanoga govora kod ispitanika čiji je stupanj vladanja jezikom različit. Što su ispitanici jezično nekompetentniji, pisani su im tekstovi bliži govorenima. Osim toga jezično nekompetentniji ispitanici imaju problema i u primanju obavijesti (npr. spajanju dijelova rečenica koji nisu međusobno logično povezani).

Ovo je istraživanje pokazalo da je uloga slušaoca u komunikaciji iznimno složena i značajna; mi se zapravo neprestano nalazimo u ulozi govornikovih redaktora. Spontani govor (koji je gotovo uvijek neidealno) nije jednostavno preoblikovati u pisani tekst; pri tome se provode različiti redakcijski postupci koji ovise o liberalnosti redaktora, ali i o njegovoj jezičnoj kompetenciji. Što je jezična kompetencija manja ili u prvom ili u stranom jeziku, manje je intervencija i pisani je tekst bliži govornome. Osim toga istraživanje je pokazalo da se kod ispitanika kojima je hrvatski jezik strani pojavljuju očekivane i tipične interferencije kojima je uzrok prvi jezik, tj. slovenski. Možemo zaključiti da i govoreni i pisani jezik (diskurs) imaju svoje zakonitosti, oni su, kao što kaže Jagoda Granić (1997, 42), »autonomni, imaju svoju vlastitu strukturu, svoje oblike i stilove. Svaki se naime pisani jezik razlikuje od svoje govorene osnove« i zato se, kao što smo vidjeli, i načini ostvarivanja teksta govorenim i pisanim jezikom potpuno razlikuju.

Prilog 1 – Govoreni tekst

ako mi dopustite možda još samo jednu pojednostavljenu definiciju samog pojma globalizacije mi govorimo o globalizacijskim procesima mislim da možemo reć da je globalizacija naprosto jedan prostor u kojem hm svako može ravnopravno hm u kojeg svako može ravnopravno ispunjavat to su

pojedinci interesne grupe politički gospodarski subjekti i tu prezentirat i artikulirat svoje programe sadržaje nudit svoje proizvode sada šanse hm hm da se tu plasiraju i hrvatski proizvodi su velike međutim postoje i te zamke ili opasnosti jer se tim otvaranjem otvara i slobodan uvoz jeftinih i kvalitetnih proizvoda iz zemalja čije su čija su gospodarstva i ekonomije puno tehnološki razvijenije prema a svi ti proizvodi su dobrim dijelom da li izravno ili neizravno subvencionirani i onda za posljedicu to može imati naprosto gašenje hrvatskih pogona odnosno na tragu ovoga što je gospodin sever rekao gašenje radnih mjesta odnosno gubljenje hm hm radnih mjesta od strane hrvatskih radnika s druge strane hm još jedna velika opasnost po meni može biti a tiče se hm rasprodaje nacionalnog bogatstva dobara prije svega zemljišta ono što nazivamo obiteljskim srebrom što se nikako ni pod koju cijenu nebi smjelo prodavati jer ako bi se na taj način odnosili naspram svoga prirodnog bogatstva sigurno bi vremenom postali jedna suvremena kolonija gdje bi neki drugi odlučivali i upravljali tim nacionalnim bogatstvom (...)

Prilog 2 – Prva tekstualizacija (lektorica/prevoditeljica)

Ako mi dopustite, naveo bih možda još samo jednu pojednostavljenu definiciju pojma globalizacije. Govorimo o globalizacijskim procesima. Mislim da možemo reći da je globalizacija naprosto prostor u kojemu se svatko može ravnopravno ispunjavati. To su pojedinci, interesne grupe i politički gospodarski subjekti koji prezentiraju i artikuliraju svoje programe i sadržaje, nude svoje proizvode. Sada postoje šanse da se tu plasiraju i hrvatski proizvodi i one su velike.

Međutim, postoje i zamke ili opasnosti jer se tim otvaranjem omogućuje i slobodan uvoz jeftinih i kvalitetnih proizvoda iz zemalja čija su gospodarstva tehnološki puno razvijenija, a svi su ti proizvodi dobrim dijelom, izravno ili neizravno, subvencionirani. Posljedica može biti gašenje hrvatskih pogona, ili – na tragu ovoga što je gospodin Sever rekao – gašenje, odnosno gubljenje radnih mjesta za hrvatske radnike.

S druge strane, postoji još jedna velika opasnost, a tiče se rasprodaje nacionalnoga bogatstva i dobara, prije svega zemljišta. To je ono što nazivamo obiteljskim srebrom, što se nikako i ni pod koju cijenu ne bi smjelo prodavati jer ako bismo se na taj način odnosili naspram svoga prirodnog bogatstva, sigurno bismo s vremenom postali suvremena kolonija gdje bi neki drugi odlučivali i upravljali tim nacionalnim bogatstvom. (...)

Prilog 3 – Druga tekstualizacija (hrvatski prvi jezik)

Ako mi dopustite možda još samo jednu pojednostavljenu definiciju samog pojma globalizacije. Mi govorimo o globalizacijskim procesima. Mislim da možemo reći da je globalizacija naprosto jedan prostor kojeg svatko može ravnopravno ispunjavati, to su pojedinci, interesne grupe, politički gospodarski subjekti; i tu prezentirati i artikulirati svoje programe, sadržaje, nuditi svoje proizvode. Sada šanse da se tu plasiraju i hrvatski proizvodi su velike, međutim postoje i zamke ili opasnosti jer se tim otvaranjem otvara i slobodan uvoz jeftinih i kvalitetnih proizvoda iz zemalja čija su gospodarstva i ekonomije tehnološki razvijenija, a svi ti proizvodi dobrim dijelom, da li izravno ili neizravno, subvencionirani i onda za posljedicu to može imati naprosto gašenje radnih mjesta, odnosno gubljenje radnih mjesta od strane hrvatskih radnika s druge strane. Još jedna velika opasnost po meni može biti, a tiče se rasprodaje nacionalnog bogatstva, dobara prije svega, zemljišta, ono što nazivamo obiteljskim srebrom, što se nikako, ni pod koju cijenu ne bi smjelo prodavati. Jer ako bi se na taj način odnosili naspram svoga prirodnog bogatstva sigurno bi s vremenom postali jedna suvremena kolonija gdje bi neki drugi odlučivali i upravljali tim nacionalnim bogatstvom. (...)

Prilog 4 – Treća tekstualizacija (hrvatski strani jezik)

Ako mi dopustite možda još samo jednu pojednostavljenu definiciju samog pojma globalizacije, mi govorimo o globalizacijskim procesima. Mislim da možemo reći da je globalizacija naprosto jedan prostor u kojemu svako može ravnopravno ispunjavati. To su pojedinci, interesne grupe, politički, gospodarski subjekti i tu prezentirati i artikulirati svoje programe i nuditi svoje proizvode. Sada, šanse su da se tu plasiraju i hrvatski proizvodi su velike, međutim postoje i te zamke ili opasnosti jer se tim otvaranjem otvara i slobodan uvoz jeftinih i kvalitetnih proizvoda iz zemalja čija su gospodarstva i ekonomije puno tehnološki razvijenija. Prema tome svi ti proizvodi su dobrim dijelom da li izravno ili neizravno subvencionirani i onda za posljedicu to može imati naprosto gašenje hrvatskih pogona odnosno na tragu ovoga što je gospodin Sever rekao za gašenje radnih mjesta odnosno gubljenje radnih mjesta od strane hrvatskih radnika. S druge strane još jedna velika opasnost, po meni, može biti a tiče se rasprodaje nacionalnog bogatstva dobara prije svega zemljišta, ono što nazivamo obiteljskim

srebrom što se nikako ni pod koju cijenu nebi smjelo prodavati jer ako bi se ne taj način odnosili naspram svoga prirodnog bogatstva, sigurno bi vremenom postali jedna suvremena kolonija gdje bi neki drugi odlučivali i upravljali tim nacionalnim bogatstvom. (...)